

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 14

ERZURUM - 1999

İBN HİŞÂM EL ENSÂRÎ

Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme

Yrd. Doç.Dr. Yusuf SANCAK*

I-İbn Hişâm'ın Hayatı

Tam adı künye, lakab ve nisbetleriyle beraber, Cemâlüddîn Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh b. Hişâm el- Ensârî el-Mısırî (708-761/1309-1360)olan müellifin künyesi, Ebû Muhammed, lakabı Cemâluddîn, nisbetleri ise, el-Ensârî, el-Mısırî ve en- Nahvî 'dir.

İbn Hişâm veya İbn Hişâm en-Nahvî diye meşhurdur¹.

Nisan/Mayıs, 708/1309 Mısır, Kahire doğumlu olan müellif, daha tercihe şayan olan görüşe göre², 5 Zil'ka'de (761/17-18 Eylül 1360) Cuma gecesi yine Kahire'de vefat etmiş, oradaki Sûfiyye mezarlığına defnedilmiştir³.

Bu, onun daha çok kabul edilen doğum ve vefat tarihleridir. Keşfu'z-Zunûn sahibi Kâtib Çelebi, adı geçen kitabının muhtelif yerlerinde H. 761, 762 ve hatta 763 tarihlerini onun vefat tarihi olarak kaydeder⁴.

II- İsmi Çevresi ve Şahsiyeti

Şihâbuddîn Abdullatif b. el-Murahhal el-Fâkihâni'nin derslerine devam etmiş, İbnu's-Serrâc'dan, ders almış, Ebû Hayyân'dan yedi Mu'allaka'nın üç büyük şairinden Züheyr b.

---

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn'an Esâmî'l-Kutubî ve'l-Funûn, nşr. Kilisli Muallim Rifat ve Şerafeddin Yalkaya, İst, 1971, I, 124, 406, II, 563, 1352 vb.

² Kâtib Çelebi, a.g.e., II, 563; C.Brockelmann GAL, II, 27; Muh. b. Cheneb, "İbn Hişâm", İA, V/2, 754.

³ İbn Hacer, Şihâbuddîn b. Ahmed el-Askalâni, ed-Dururu'l-Kâmine fi ayâni'l-Mictî's Sâmiinc, II, 415; Muh. b. Cheneb, a.g.m., İA, V/2, 754.

⁴ Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 406, 563, II, 1332, 1352.

Ebî Sulmâ'nın Divân'ını okumuştur. et-Tâc et-Tebrizi'nin derslerinde hazır bulunmuş, et-Tâc el-Fakihânî'den onun Şerhu'l-İşâre adlı kitabını son yaprağı hariç okumuştur. Bir süre Mekke'de bulunmuş ve Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'arib adlı Arapça edatlar , Hurufu'l-Me'ani'ye dair eserini burada kaleme almıştır. Şâfi Mezhebinde fakih olmuş daha sonra Hanbeli Mezhebine intisap ederek, el-Hıraki'nin "Muhtasar'ını dört aydan kısa bir zamanda hıfzetmiş ve vefatından 5 yıl önce Kahire'de Tefsir müderrresi olmuştur⁵.

Brockelmann onun Hanefi Mezhebine mensubiyetini sonra da kendisine müderrislik temin edilmesi sebebiyle Şâfi'i ve daha sonra Hanbeli Mezhebine intisap. ettiğini iddia etmektedir⁶.

Sarıyoruz, onun, Hanefi fakihî Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin el-Câmi'us-Sağır" kitabını Şerhu'l-Cami'is-Sağır⁷ adı ile şerh etmiş olması ilk önce Hanefi mezhebinden olduğu iddialarına destek olur mahiyettedir.

Esasen dilde, gramerde maruf bir alim olmakla beraber o, aynı zamanda Sarf, Meânî, Beyân, Tefsir, Fıkıh ve diğer ilimlerde de büyük pay sahibidir⁸ ve Arap dil bilgisinin önderlerinden sayılmaktadır⁹.

Bağdat ekolü mensubu ve dili felsefeye uygulamış olan¹⁰ İbn Cinni'ye uymuş, onun tedris ve usul sistemini kabul ve takibi dolayısıyla dilde yorumcu bir üslubla Mısır dilcilerinin yolunda olmuştur¹¹.

⁵ Muh. b. Cheneb a.g.md. İA., V/2, 754.

⁶ Bk. Brockelmann, GAL, II, 27.

⁷ Katib Çelebi, a.g.e., I, 563, 564.

⁸ Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemül Müellifin, Dimâşk, 1376-81/1957-61, V, 163.

⁹ ez-Zirikli, el-A'lâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâ' minel 'Arabi ve'l-Müsta'ribîn, 2. baskı, Beyrut, 1389/1969, IV, 291.

¹⁰ Bk. Clement Huart, Arab ve İslâm Edebiyatı, çev. Cemal Sezgin, Ankara, 1971 s.154.

¹¹ Muhammed Semir Necib el-İbadi, Mu'cemu Mustalahât en-Nahviyye ve's-Sarfıyye, Beyrut, 1405/1985, s.89.

İbn Hişâm akranlarını hatta hocalarını aşmıştır. İbn Cemâ'a'dan (öl.819/1416) hadis rivayet etmiş, Mısırlı büyük cemaatler ve başkaları O'ndan ilim almış, ilim taliplerine faydalı olmada, en önde bulunmuş ve bu vefatına kadar da devam etmiştir. Arap dili ile ilgili meseleleri, ince konuların çözümü, garip hususlar, derin tahkik ve geniş anlayışta, ayrıca sözü kullanma ve ifadede en önde ve nadir kimselerden olmuştur. Bununla beraber alçak gönüllü iyiliksever, şefkatli, yumuşak huylu ve ince kalpli birisiydi. İbn Haldun O'nun hakkında şöyle der: "Biz Mağrib'de iken İbn Hişâm denen ve Nahivde Sibeveyh'den daha güçlü birisinin ortaya çıkmış olduğunu duyardık" Ebu Hayyan'a muhalefeti gayet çoktu ve birçok noktada ondan ayrılırdı. Yazdığı "Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'ârib" kitabı hayatında meşhur oldu ve halk ona yöneldi¹². Suyûti onun bu kitabına haşiye ve şiir şahidleri için şerh yazmıştır¹³.

Yukarıda hayatı, şahsiyeti ve eserleri konusunda verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi, İbn Hişâm'ın Arap Dili ve Edebiyatında büyük yeri olduğu kabul edilir. Bu küçük çalışmada ayrıca onun gramerle ilgili bazı görüşlerini tesbitle dile katkısı ve dilde önderlerden¹⁴ olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

III- Eserleri

İbn Hişâm el-Ensari'nin çok sayıda; basılmış, kısmen de henüz basılmamış, -yazma- ayrıca mevcudu bilinmeyen birçok eseri vardır¹⁵. Yine hataen kendisine nisbet edilen eserler de mevcuttur¹⁶. Bizim, bunlar içinde tesbit edebildiğimiz kadarıyla basılmış olanlarla henüz yazma halinde bulunanlar aşağıdadır.

¹² İbn Hacer, a.g.e., II, 415. vd., İbnu'l-İmâd, şezerâtu'z-Zeheb, VI, 191, Suyûti, Buğyetu'l Vuat, fi Tabakati'l-Lugaviyyin ven-Nuhât, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, ts., 1384/1964, II, 68-69.

¹³ Suyûti, a.g.e., II, 69.

¹⁴ ez-Zirikli, a.g.e. IV, 291.

¹⁵ Bk. İbn Hişâm, el Mesâ'ilu's-Seferiyeti fi'n-Nahv, el Mevrid, c.9, sy. 3, Bağdad 1400/1980, naşirin muk., s.115-118.

¹⁶ a.e., s. 117

Yayınlanmış Eserleri

1-el-Câmi'u's-Sağir fi'n-Nahv. Kılıç Ali Paşa Kütüphanesinde bir yazma nüshası mevcuttur. Buna İbrahim b. İsmâ'il el-'Alevî'nin, ve ez-Zebidî'nin iki ciltlik büyük bir şerhi vardır¹⁷. Ayrıca kitabın diğer bir yazma nüshası Paris Ktp, nr. 4195'de mevcuttur. M. Şerif Sa'îd ez- Zibah tarafından 1968 yılında Dimaşk'da neşredilmiştir¹⁸.

2- Elğazu İbni Hişâm Sultan Melik Kâmil 'in kütüphanesi için telif ettiği Nahiv bilmece ve yanıtmacaları mecmuasıdır. Bir çok kere, son olarak 1967'de Necef'te Hallü'l-Elğaz ismiyle tab edilmiştir.

3- Evdahü'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik. İbn Mâlik'in Nahve dair manzum eserinin nesre aktarılmış şerhidir. Birçok defa tab edilmiştir.

4- Fevhu's -Şezâ bi Mes'eleti Kezâ. Hocası Ebû Hayyân'ın eş-Şezâ fi Mes'eleti Kezâ adlı kitabının şerhidir. Diğer adıyla Kitabu's-Şezâ fi Ahkami Kezâ. Ahmed Matlûb'un tahkiki ile Bağdat'ta 1963'de tab edilmiştir¹⁹.

5-el-İ'râb an Kavâ'idi'l-İrâb. Kavâ'idul-İrâb diye meşhurdur. Cümle ve ahkâmı, câr- mecrûr, yirmi kelime, yazılı ibareye işaret olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Bir çok şerhi vardır. En güzeli Muhyiddin el-Kâfiyeci şerhidir. Reşid el-Abidi 1970, ve Ali Fûde tarafından Mecelletü Külliyyeti'l Adâb. (Riyâd, 1971)'da tahkikleri yapılarak yayınlanmıştır.

6- İkâmetü'd-Delîl alâ Sıhhati't-Temsil ve Fesâdi'd-Te'vil. İbn Hacer el-Askalâni'nin ed-Dürerü'l-Kâmine'sinde bahsettiği bu eser Haşim Taha Şellaş Tarafından Mecelletü Külliyyeti'l Adâb. (Bağdat sayı 16, 1972)'da ayrıca Rabiha Çelebi tarafından

¹⁷ Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 564

¹⁸ Bk. İbn Hişâm, el Mesa'ilu's-Seferiyye fi'n-Nahv, naşirin muk. a.g.y., s.117

¹⁹ Bk. a.e., naşirin muk. a.g.y, s.116

tahkikleri yapılarak Atatürk Üniversitesi İslamî ilimler Fakültesi Dergisi (sayı 3, 1979)'nde yayınlanmıştır²⁰.

7-Kaṭru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ ve şerhi. Bir çok defa basılmıştır.

8-Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'arîb. Bu kitap dilbilgisi ve edatlarla alakalıdır. Tahran ve Kahire'de, bir çok defa basılmıştır. Gerek bizzat müellif, gerek başkalarınınca haşiyeler ve şahidlerine şerhler yazılmıştır. Biri Muhammed el-Emir haşiyesidir²¹.

9-Mesâil fi l'râbi'l-Kur'ân. Sâhib Ebû Cenâh tarafından tahkiki yapılmıştır. el-Mevrid mecmuası. Cilt, 3, sayı, 3, Bağdat 1973 te tab edilmıştır.

10-Şerhu Bânet Su'ad veya Şerh alâ Kasîde Bânet Su'ad. Ka'b b. Züheyr'in Hz. Peygamber (S.A.) hakkındaki marizumesinin şerhidir. A. Guidi tarafından 1871'de Leipzig'de; 1304 ve 1316'da Kahire'de tab edilmiştir²².

11-Şerhu'l-Lemhati'l-Bedriyye. Ed-Dureru'l Kâmine'de el-Kevâkibu'd-Durriyye fi şerhi'l-Lemha el-Bedriyye diye isimlendirilmiştir. Ebû Hayyan'ın el-Lemhatu'l-Bedriyye adlı kitabının şerhidir. Hâdî en-Nehr'in tahkiki ile Bağdat'ta 1977'de tab edilmiştir²³.

12-Şuzûru'z-Zehab ve şerhi. Tam adı Şuzûru'z -Zehab fi Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab'dır. Birçok defa basılmıştır.

13-Mûkîdu'l-Ezhân ve Mûkîzu'l-Vesnân. Atif Ef. Ktp. nr. 2800/5'de ve Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye'de dört nüsha, Paris Ktp nr. 115² ve Berlin Ktp nr. 6748-6749'da nüshaları mevcuttur.

²⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Hişâm, İkametu'd-Delil 'alâ Sıhhati't-Temsil ve Fesâdi't-Te'vil, tahkik, Rabiha Çelebi, İİFD, sy., 3, Ankara, 1979, s.325-358.

²¹ Suyûti, a.g.e., II, s.69.

²² İbn Hişâm, İkametü'd-Delil, naşirin muk., a.g.y, s.351.

²³ A.e., naşirin muk. a.g.y., s.349.

1322 de Haremeyn Matbaasında, ayrıca bir cüz'ü de Şerhu Şuzûri'z-Zehab'le beraber 1322'- de Bulak'da basılmıştır²⁴.

14.-el-Mesâ'ilu's-Seferiyye fi'n-Nahv. Hâtim Sâlih ez-Zâmin neşriyle Bağdat'ta el-Mevrid mecmuası (c.9, sayı,3, sh.115-146)nda yayınlanmıştır.

B-Başka Kitaplar Dahilinde Basılmış Olan Eserleri

İbn Hişâm'ın yukarıda adı geçenler dışında daha çok risale tarzında yaklaşık 10-30 varaktan ibaret bazı eserleri de 1318 Haydarâbâd'da basılan Celâlettin es-Suyûti'ye ait "el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n Nahv" adlı kitabının muhtelif sahifeleri arasında bulunmaktadır

²⁵ Bunlar :

1. Mesâ'il fi'n-Nahv ve Ecvibetihâ. Bu kitap "Risâle fi İntisâb-Lugaten ve Fadlen ve İrâbı Hılâfen ve Eydan ve Ve'l-Kelam ala helumme Cerren-" ismiyle de zikredilmektedir²⁶.

2-Muhtasaru'l-İntisâf minel Keşşâf. Zemahşeri'nin Keşşâf'ındaki Mu'tezili görüşleri çürütmek için İbnu'l-Munîr tarafından yazılan el-İntisaf Mine'l-Keşşâf adlı kitabın özetidir. Berlin ve Ezher'de nüshaları vardır²⁷.

3- Meseletu İ'tirazi's-Şart 'ale's-Şart. Leiden, 12 nr.217, 218'de mevcuttur.

²⁴ İbn Hişâm el-Mesâ'ilu's-Seferiyye, naşirin muk. a.g.y., s.116; a.mlf., İkâmetu'd-Delil, naşirin muk. a.g.y. s.350; Muh. b. Cheneb, a.g.md., İA, V/2, 754-755.

²⁵ İbni Hişâm, İkâmetu'd-Delil, naşirin muk. a.g.y., s.350

²⁶ Muh b. Cheneb, a.g.m., İA, V/2, 755; bk. İbn Hişâm, İkâmetu'd-Delil, naşirin muk. a.g.y., s.350; a.mlf. şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Dersa'âdet, ts. naşirin muk. s.7.

²⁷ İbn Hişâm, el-Mesâ'ilu's-Seferiyye, naşirin muk. a.g.y. s.116; a.mlf., Şerhu Katrin Neda naşirin muk. s.7.

4-Şerhu'l-Kasîdeti'l-Lugaziyye fi'l-Mesâ'ili'n-Nahviyye. Nahiv bilmecelerini ihtiva etmektedir. Leiden Cat. Cod. Arab., nr. 222' de mevcuttur²⁸.

C.Yazma Halinde Bulunan Eserleri

1-el-Mebâhisu'l-Mardiyye el Muteallika bi "men" eş-Şar-tiyye. 2 cilt olup Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de, üç nüsha vardır.

2-Havâşin ale'l-Elfiyye. Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de bir nüsha vardır.

3-Mes'ele fi şerh. Hakîkatı'l-İstifhâm ve'l-Farkı beyne Edevâtih. Hüsrev Paşa Kütüphanesinde (Türkiye) bulunmaktadır²⁹.

4-Mesele fi Ta'addudi Ma Ba'de illâ 'alâ Selâseti Aksâm. , Hüsrev Paşa Kütüphanesinde (Türkiye) bulunmaktadır³⁰.

5-Risâle Fi'sti'mali Munâda fi 'tis' âyât mine'l Kur'an. Berlin Ktp. nr. 6884' de mevcuttur.

6-er-Ravzatu'l-Edebiyye fi şevâhid 'Ulûmil Arabiyye. İbn Cinni'nin "el-Luma' " adlı eserinin şahidlerinin şerhidir³¹. Berlin Ktp. nr. 7652 de mevcuttur.

7-Şerhu'l-Cumel. ez-Zeccâci'nin el-Cumel adlı kitabının şerhidir. Ahmediye Kütüphanesinde (Halep) mevcuttur.

8-Şevâridü'l-Mulah ve Mevâridü'l-Minah. Ruhun tezkiyesine Akâid, Ferâiz ve diñi meselelere dair olup Berlin Kütüphanesi nr. 2097'de ve Sâhib Ebu Cenâh'da bir sureti mevcuttur ve müellifin Mesâ'il fi İ'râbi'l-Kur'an adlı eserine yaptığı tahkikin mukaddimesine de bu eseri almıştır (el-Mevrid c.III sayı 3 Bağdad 1974).

²⁸ Muhb. b. Cheneb, a.g.md., İA, V/2, 755.

²⁹ İbn Hişâm, el-Mesâilu's-Scferiyye, naşirin muk. a.g.y., s.116

³⁰ a.y.

³¹ Muh. b. Cheneb, "İbn Hişâm" md. İA, V/2, 755

9-Tahlisu's-Şevâhid ve Telhîsu'l-Fevâ'id. Irak Müze Ktp. ve Dâru'l-Kutubî'l-Mısrîyye'de mevcuttur.

10-Telhîsu'd-Delâle fi Telhîsi'r-Risâle. Mağrib el-Karaviyyûn Camii Kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.

D. Mevcudu Bilinmeyen Eserleri

1.el-Câmiu'l-Kebîr fi'n-Nahv. Suyûti Buğyetü'l-Vu'ât'ta bahset-mektedir³².

2. et-Tahsîl ve 't-Tafsîl li- Kitâbi't-Tezyîl ve 't-Tekmîl. Bu kitabı, Cemâlüddin Abdullâh b. Mâlik et-Taî el-Ceyyânî (672)'ye ait olan Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmîlü'l-Makâsîd adlı kitaba şerhtir. Bir çok ciltten ibarettir. O'nun bu kitap üzerine daha başka haşiyeleri de vardır³³.

3. et-Tezkire fi'n-Nahv. İbnu'l-İmad şezerâtu'z- Zeheb'inde 5, İbnu Hacer, ed-Dureru'l-Kamile'si'nde ve Suyûti Buğyetü'l-Vu'ât'ta 15 cilt olduğunu ifade etmektedirler.

4. İbn Mâlik'in et-Teshîl'ine haşiyeler.

5. Kifâyetu't-Ta'rif fi 'İlmi't-Tasrif. İsmail Paşa Keşfu'z Zünûn zeylinde bahsetmektedir.

6. el-Kavâ'idu'l-Kubrâ fi'n-Nahv. Muhyiddin el-Kâfiyeci "el-İhkam", el-Basravî Muhammed b. Halîl de şerhu'l-İrşâd adlarıyla şerh etmişler; Ebu'l-Bekâ el-Mısrî tarafından nazma çevrilmiştir.

7. el-Kavâ'idu's-Sugrâ fi'n-Nahv. Suyûti bu son ikisinden Buğyetü'l-Vu'ât'da³⁴ bahsetmektedir ki mevcutları bilinmemektedir.

³² es-Suyûti, a.g.e., II, 67.

³³ a.y.;Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 406.

³⁴ es-Suyûti, a.g.e., II, 67.

8. Ref'u'l-Hasâse an Kurrâi'l-Hulâsa. Suyûti 4 cilt olduğunu ifade etmektedir³⁵.

9. Risâle fi Ahkâmı "Lev" ve "Hattâ".

10. Şerhu'l-Burde. el-Bûsirî'nin (öl.694) Kasidetü'l Burde el-Mevsûme bi'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fi Medh Hayri'l-Beriyye, adlı manzûm eserinin şerhidir.

11. Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr. fi'l-Furû³⁶. Hanefi fakihî el-İmam Muhammed b. Hasan eş-şeybânî'nin el-Câmi'u 's-Sağîr fi'l-Furû kitabının şerhidir.

12. Şerhu Ebyât İbn Nâzım.

13. Şerhu 'ş-Şevâhidi'l-Kübrâ fi'n-Nahv.

14. Şerhu 'ş-Şevâhidu 's-Suğra fi'n-Nahv.

15. Şerhu't-Teshîl. Müsvedde olduğu ifade edilmektedir³⁷. İbn Mâlik'in et-Teshîli'nin şerhidir.

16. 'Umdetu't-Tâlib fi Tahkiki Tasrifi İbni'l-Hâcib. İki cilttir. İbn Hâcib'in (öl.646) sarf'la alakalı eş-şâfiye adlı eserinin şerhidir³⁸.

Bunlar haricinde İbn Hişâm el-Ensârî'nin olmadığı halde ona nisbet edilen bazı kitaplar da mevcuttur³⁹.

IV. İbnu Hişâm El-Ensârî'nin Gramerle İlgili Bazı Görüşleri

İbn Hişâm Arap Dili ve Gramerine ait Eserlerinde ve bilhassa metin ve şerhi kendine ait olan Şerhu Katri 'n-Nedâ ve Belli 's-Sadâ ve Şerhu Şuzûru 'z-Zeheb ve Kavâ'idu'l-İ'râb vb.

³⁵ a.y.

³⁶ Kâtib Çelebi, a.g.e, I, 563-564.

³⁷ es Suyuti, a.g.e, II, 67.

³⁸ a.y.

³⁹ İbn Hişâm, el Mesâ'ilu's-Seferiyye, naşirin muk. a.g.y. s.117.

kitaplarında: Bağdat Ekolü mensubu ve Dil bilgisini Felsefe'ye uygulamış olan İbn Cinni'ye⁴⁰ (öl.392/1002) uyarak izah ve yorumlarında nahiv felsefesi yapmış, çeşitli görüşleri karşılaştırmış, tarafların iddia ve delillerini serdetmiş, sonra tercih belirtmiş ve kendi görüşünü delillendirmeye çalışmıştır.

Yukarıdaki başlıkta ifade ettiğimiz bu çalışmada daha çok onun Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ adlı kitabında kaydettiği gramer meselelerindeki tartışmalar ve buradaki tercihleri ve görüşlerinden bazı örnekler arz edilecektir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bu küçük çalışmanın sunduğu konuda daha tatminkar ve daha ciddi bir tetkiki yansıtıyor olabilmesi için, tartışmalı meselelerde ihtilaf sahibi gramerciler ve ilim adamlarının görüşleri için İbn Hişâm'ın onlardan yaptığı kendi nakilleriyle kalmayıp, bizzat o kimselerin eserlerindenki tarz ve ifadeleriyle alınması en uygun olanı olacak, müellefin şu alim şöyle dedi, falan alim şu görüşe kail oldu tarzındaki nakilleri de daha da delillendirilmiş olacaktır. Fakat burada bu nevi bir çalışmaya deneme amaçlandığı için arzu edilen tetkik ve tahkike gidilmemiştir. Bu bakımdan bu küçük çalışmaya müzahama ile bakılması hususundaki istirhamımızı belirtelim.

Müellif tercihini belirtmede kısaca , doğru ve güvenilir olmak anlamlarında olan sevâb; en sahih, en doğru söz anlamında; esahhu'l-akvâl; yine en doğru ve en çok benimsenen, tercih edilen görüş manasında da; el-ercâh, gibi ifadeler kullanılır.

I - Dün Manasına Gelen "Emsi" (امس) Kelimesinin Durumu⁴¹

İbn Hişâm "Emsi" kelimesinin kullanılış ve değerlendirilmesi konusunda "O" nun:

⁴⁰ Bk. Clement Huart, a.g.e, s.159, Muh b. Cheneb, a.g.md, İA. V/2, 754.

⁴¹ İbn. Hişâm şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, s.15 v.d. a.mlf., Şerh Şüzürü'z- Zcheb, baskı yerliersiz, ts. s.98. v.d.

1-Hicazlılarca⁴² kesr üzere mebni,

2-Temim Oğullarınca iki görüş halinde:

a-Mutlak olarak mü'reb ve gayrı munsarıf⁴³,

b-Ref halinde mu'reb ve gayrı munsarıf, diğer iki halinde kesr üzere mebni sayıldığı

3-Ez-Zecâcî (338/949) nin ise "O" nu mutlak feth üzere mebni saydığını ve delilininse mu'reb gayrı munsarıf sayanların şahit getirdiği beyitteki (**مذامسا**) olduğunu ifade eder.

Sonra kendisi Ez-Zecâcî ye itirazla: "Bu zan ve hatadır."

Bu konudaki gerçek ise: Kelime mureb ve gayrı munsarıf⁴⁴ der.

4-Dilcilerden bazıları da: "Kelimeyi mutlak mureb ve gayrı munsarıf sayanların şahid getirdiği beyitte geçen "Emsa" (**امسا**) kelimesinin mâzî fiil, failin ise "el-Mesâu" takdirinde gizli oluşu zannına yönelmişlerdir. Tabidir ki bu da doğru değildir.

**II."Ni'me", "Bi'se", "Asâ", "Leyse"-
(**نعم - بنس - عسى - ليس**) nin Gerçekde Fiil Oldukları Konusu:**

İbn Hişâm: Fiiller bahsinde geçmiş zaman fiili olan ni'me, bi'se, asâ, leyse 'nin tartışıldığını ifade ile:

a-Bazı Küfe mektebi dilcileri ve el-Ferrâ' (öl.207/822)'ca Ni'me ve Bi'se nin, bazıınının sözlerinde bu ikisine, isimlerde

⁴² Hicaz :Meke, Medine ve Çevresi. Tihâme ve Necd arası. İbrâhîm Mustafâ vdğr. el- Mu'cemu'l-Vasit, I, 158.

⁴³ Gayrı Munsarıf: Tenvîn ve kesreyi kabul etmeyen mu'rab, sonu değışebilen isim.

⁴⁴ Zaten bu kullanılış ve beyt onu mutlak mureb ve gayrı munsarıf sayanların delilidir.

olduğu gibi harfi cerrin katılmış olmasından dolayı, isim kabul edildiğini

b-el-Halebiyyât adlı kitabında Ebû Ali Hasan b. Ahmed el Farisi (öl.377/987) ve bu konuda ona uyan Ebu Bekr İbn Şukayr (öl. 317/929)ın "leyse nin olumsuzluk "mâ"sı gibi olumsuzluk harfi olduğunu kabul ettiklerini.

c-Yine Kufeliler ve bu hususta olanlara uyan İbn Serrâc (öl.214/ 829)'ın asâ (عس) Le'alle (لعل) gibi ümit, beklenti ifade eden bir harf olduğuna kanaatlerini belirtir.

Sonra diğerlerinin iddia ve delillerini münakaşa ederek der ki: doğru ve güvenilir olan ise bunların, sonuna-sakin "ta" yı kabul etmelerinden dolayı geçmiş zaman fiili olmalarıdır⁴⁵.

III. "Helumme" "Hâti" ve "Te'âle" (هلم - هات - تعال) Kelimelerinin Durumu:⁴⁶

a-"Helumme" (هلم) Araplarca:

aa-İsnad edildiği fail, sebebiyle lafzın değişmeyerek tek bir tarzda çekimi ve kullanışı ki bu Hicaz dilidir.

ab-Kendisine isnad edildiği bariz zamirlerle bitişerek gelmesi: (هلمس - هلموا هلممن) gibi ki bu Temim oğullarının kullanışıdır.

İbn Hişâm bu kelimenin Temim Oğulları'nın dil ve kullanımına göre emir fiili olduğu kaydını koyarak esasen Kur'an'ın kendisiyle indirildiği Hicaz diline dikkat çekiyor.

b- İbn Hişâm; "Hati" ve "Te'âle" kelimeleri, dilcilerinden bazılarınca isim fiil sayılmasına rağmen, gerçekte bu iki kelimenin talebe dalalet edişleri ve muhataba yasını kabul edişlerinden dolayı emir fiili oluşlarıdır der.

⁴⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s.26-31.

⁴⁶ a.e.s.36 vd.

IV-"Mehma" ve İzmâ'nın (مَهْمَا - اِزْمَا) Harf Olmayıp Mâ Masdariyye ve "Lemma" Râbitanın (لَمَّا - لَمَّا) Harf Olduğu:

A- İzmâ: (اِزْمَا)

a- Sibeveyh (öl.179/796) izmâ için o, "in" gibi şart ifade eden bir harftir der.

b- el-Müberred (öl.285/899), İbnu's-Serrâc (öl.214/829) ve el-Fârisî İz (اِزْمَا) kelimesine mâ (مَهْمَا) katılmadan önce isim olup mâ (مَهْمَا) nın katılmasıyla da bir değişiklik olmayarak meta (مَهْمَا) gibi zaman zarfıdır, demişlerse de;

Onlara İz (اِزْمَا) mazi içindi 'İzmâ (اِزْمَا) ise müstakbel için olmak sebebiyle değişiklik vaki olmuştur, diye cevap verilmiş. İbn Hişâm ise Sibeveyh ve taraftarlarının verdiği bu cevaba razı olmayarak kitap metninde ifade ettiği "O"nun harf olmadığı, el-Müberred, İbnu's-Serrac ve el-Fârisî görüşlerini tercihini ihsas ediyor⁴⁷.

B- Mehma: (مَهْمَا)

a- Nahivcilerin büyük çoğunluğu Kur'an'da ayet-i kerimede de⁴⁸ kendesine zamirin dönüyor olması sebebiyle "o"nun isim olduğu kanaatindedir.

b- Suheyli (öl.581/1185) İbn Yes'ün (öl.474/1078) Zuheyri b. Ebî Sûlmâ el-Müzeni'nin (öl.609) Muallakasından şahit getirdikleri bir beyitle⁴⁹ onun harf olduğunu iddia etmişlerdir.

İbn Hişâm: Dilcilerin büyük çoğunluğunun-Cumhurunun bu beyti iki şekildeki i'râbından daha tercihe şayan şekliyle, burda geçen "Mehma" nın isim ve mübteda oluşuyla cevap verişlerini tercihle gerçeğin onun isim olması görüşü olduğu tercihini ifade etmektedir.

⁴⁷ a.e., s. 36 vd.

⁴⁸ A'râf Sûresi, 132.

⁴⁹ Bk. İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 37 vd.

c- "Mâ" (م) Masdariyye:

a- Sibeveyh onun masdar manası kazandıran en (أَت) gibi harf.

b- Ahfeş (öl.222/836) ve İbnu's-Serrâc (öl.214/829) ise onun ellezi (الذی) gibi isim olduğunu ifade etmişlerdir.

İbn Hişâm'sa: Sibeveyh'in kanaati gibi en doğru görüşü göre ma'nın diğer kullanımları sebebiyle de harf olması görüşü olduğunu ifade etmektedir⁵⁰.

d- Lemmâ (ل) Rabıta-Bir şeyin Varlığını Diğerine Bağlayan Bağlaç "Lemmâ" sı

a- Sibeveyh: "Bu bir şeyin varlığını diğerine bağlayan bir harftir" der.

b-el-Fârisî (öl.289/901) ve Dilcilerden bir grup hıne (حین): diğinde, dığında manasında zarf-isim olduğunu iddia etmişlerdir.

İbn Hişâm burada da Sibeveyh'in kanaati doğrultusunda karşı tarafın iddiasını, Ayette⁵¹ geçen lemmâ üzerinde amil bulunmayışı, sebep ve deliliyle "harf" olduğu görüşünü ve tercihini ifade ediyor.

V. "Şey", Kinaye Olarak; "Bahsedilmesi Çirkin Şey ve Adam"⁵² Manalarına Kullanılan "Hen" (هـ) Kelimesinin Kullanışı:

Hen kelimesi izafetle kullanıldığında:

⁵⁰ a.e., s.41 vd.

⁵¹ Sebe sûresi, 14;

⁵² Cemâluddin b. Manzûr, Lisânu'l-'Arab, nşr. Dâru Sadır, Beyrut, 1410/1990, XV, 367 vd.; İbrâhîm Mustafâ, a.g.e, II, 998.

a- Arapların çoğunluğuna göre; izafetsiz halinde olduğu gibi üç halinde de normal hareketlerle irab ediliyor. ğad (غَد) kelimesinde (غَدُك - غَدِك - غَدِك) dendiği gibi kullanılıyor.

b- Bazıları ise Eb, Eh (اِب-اِخ) isimlerindeki

(هَذَا اِبوك - رَايت اِباك - سُررت اِبِيك)

tarzındaki irab ve kullanışla kullanılmaktadırlar.

ba- Bu son kullanım Sibeveyh'in bahsettiği ve yaygın olmayan bir kullanımdır.

bb- el-Ferrâ' ve ez-Zeccâcî' (öl.337/949) bu kullanıma muttali olmamışlar dolayısıyla bu Eb, Eh isimlerini beş isim olarak saymışlardır.

İbn Hişâm bu ismi kitap metninde, Sibeveyh'e uyararak altı isim-esmâ-ı sitte- içinde saymakla beraber, kelimenin kullanımında en açık dil ve kullanışın, Arapların çoğunun kullanışı olan izafet halinde de onun izafetsiz hali gibi harekeyle irablı kullaşının olduğunu belirtiyor⁵³.

VI- Cem'-i Müennes Sâlim (Tekilinin şekli bozulmamış müennes çoğulu) Tabirinin Yerine "Mâ Cumi'a bi Elifin ve Tâin Mezideteyn"-Fazla Bir Elif ve Ta ile Çoğulu Yapılanlar- Tabirinin Kullanılması:

İbn Hişâm" bu çoğul şeklinin hem yalnız lafızda, hem lafız ve manası müennes olan isimlerle, hem kısa hem uzun elifle müennes olan kelimelerde yine müsemması müzekker olan isimleri, aynı zamanda çoğula geçişte: tekil şekli hem bozulabilen hem de bozulmayanları içine alıyor olması itibarıyla "ben çoğu kimsenin kullandığı "Cem'-i müennes salim"

⁵³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s.47 vd.

tabirinden vaz geçerek: fazla elif ve ta ile çoğulu yapılan "Ma Cumi'a bi elifin ve ta'in mezideteyn"- tabirini kullandım diyor⁵⁴

VII- Şimdiki ve Gelecek Zaman Fiili (muzarî'nin Merfu Oluş Sebebi:

Araplarda şimdiki zaman fiilinin -Muzari- merfu oluşuna sebep olarak:

1-Ferrâ ve arkadaşları: nasb ve cezmedicilerden soyutlanmış olmasını

2-Kisâi (öl.190/805): kendisinde muzaraat harflerinin bulunmasını

3- Sa'leb (öl.292/904) isme benzeyişini

4- Basralılar ise ismin yerine geçmiş olmasını, göstermektedirler.

Yine Basralılar: İsmın evvelinde, nasb ve cezmedici edatların gelmesinin sözkonusu olmadığı gibi şimdiki zaman fiilinin öncesinde de bu edatlar geldiğinde merfu olması imkansızlaşır diye iddialarına delil getirirler.

İbn Hişâm, En doğrusunun önceki söz: yani nasb ve cezmedicilerden soyutlanmış olması görüşünü, dilciler arasında yaygın olanın da bu olduğunu belirterek, tercih etmektedir⁵⁵.

VIII. Şimdiki Zaman Fiilinin Başında Gelerek İstikbal ve Olumsuzluk İfade Eden Len (لـ) Nasbedici Harfinin Durumu:

İbnu Hişâm şöyle der: "len" harfi:

1.Zamehşeri'nin (öl.537/1143) El Enmuzec adlı kitabında iddia ettiği gibi ebediyet ifade etmez.

⁵⁴ a.e, s.50.

⁵⁵ a.e., s. 57 vd.

2.Yine Zemaşeri'nin "Keşşâf" adlı tefsirinde iddia ettiği gibi teşkid; manayı kuvvetlendirme de ifade etmez.

3.İbnu's-Serrâc'ın iddiası gibi dua için gelmez.

4.el-Halil'in iddiası olan La (لا) ve En (ان), den önce hemze, sonra elif kaldırılarak oluşmuş da değildir.

5.el-Ferrâ'nın iddia ettiği gibi Elifi (ل) Nûna (ن) dönüşerek Len (لن) olmuş, aslı lâ (لا) olan bir harf de değildir, der⁵⁶.

Böylece İbn Hişâm Len (لن) harfi konusundaki tercih ve görüşlerini belirtiyor.

IX. Şimdiki Zaman Fiilinin, Kendisinden Önce Mahz Olumsuzluk veya Fiille Taleb Geçmiş Fâ-i Sebebiye veya Vâv-i Ma'iyeden Sonra Vucûben Gizli "En" (ان) ile Mensub Olması:

İbn Hişâm der ki:

Talep ifade eden fiil geçmesini şart koştum. Bu:

1.Kisâi'nin yani fiil lafzı olsun olmasın talep ifade eden isim fiillerden de sonra sebep Fâ'sı ve beraberlik Vavı'nın peşinde gizli en ile mensubiyetini caiz görmesine.

2.İbn Cinni ve İbn Usfûr(663/1264)'un isim fiil olsa da kendisinde yalnız fiil lafzı bulunan kelimelerinden sonra Fâ ve Vâv'dan sonra muzari'in gizli En (ان) ile mensubiyetini uygun görmelerine karşılıktır.

İbn Hişâm burada Fiille talep olmaksızın yani diğerleri gibi isim fiille talep peşinden muzari fiilinin Fâ ve Vâv'dan sonra mensub kılınmayacağı görüş ve tercihini ifade etmektedir⁵⁷.

⁵⁶ a.e., s. 58.

⁵⁷ İbn. Hişâm, a.e. s. 76.

Yukarıda sadece birkaç örnek verdiğimiz Gramer meselelerinin, büyük çoğunluğunda İbn Hişam'ın tercih ve görüş beyan ettiğini ve Arap Dili ve Gramerinde en önemli şahsiyetlerin bile görüşlerini kritik ederek, onlardan seçimde, tercihte bulunduğunu müşahade ediyoruz.

İbn Hişam bu yorum, açıklama, seçim ve tercihleriyle denildiği gibi kendisinin de Arap Dili ve Gramerinin önderleri arasında bulunduğunu isbat etmiş oluyor⁵⁸.

Bu durum şunu ortaya koymaktadır. Gerçekten İbn Hişam el Ensari Arap Dili ve Gramerinde söz sahibi ve ehliyeti itibarıyla bu sahanın önde gelen şahsiyetlerindendir⁵⁹.

---

58 es-Suyuti, a.g.e, II, s.69

59 ez-Zirikli, a.g.c, IV, 291.